

УДК 316.614-053.2:[314.151.3:[316.66:316.362]-042.3](045)

СІМ'Я ТА ЕМІГРАЦІЯ: ЯК СТАТУС РОДИНИ ВИЗНАЧАЄ ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ

Валентина Кушнір, доктор педагогічних наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; доктор хабілітований, професор, Університет ім. Адама Міцкевича в Познані.

ORCID: 0000-0002-9037-8060

E-mail: valkushnir1@gmail.com

У статті аналізується вплив статусу родини на процес адаптації дітей-мігрантів у Польщі у контексті вимушеної еміграції через російсько-українську війну. Враховуючи соціально-економічний рівень, рівень освіти, житлові умови та психологічний стан родин, досліджено фактори, що сприяють або ускладнюють інтеграцію дітей у нове середовище. Особливу увагу приділено ролі сімейної підтримки, рівню культурного капіталу та емоційному благополуччю. Висвітлено важливість психологічної підтримки та соціальних програм для підвищення рівня адаптації. Успішна інтеграція дітей-мігрантів у польське суспільство значною мірою залежить від рівня адаптації їхніх батьків, зокрема володіння польською мовою, наявності стабільного фінансового доходу та формування соціального оточення.

Ключові слова: адаптація до нових умов життя дітей-емігрантів; статус родини; вимушена еміграція; труднощі у навчанні дітей-емігрантів; проблеми з поведінкою та емоційним станом дітей в еміграції; психолого-педагогічна підтримка; психолого-педагогічні консультації в Польщі.

FAMILY AND EMIGRATION: HOW FAMILY STATUS DETERMINES THE CHILD'S ADAPTATION PROCESS

Valentyna Kushnir, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University; Habilitated Doctor, Professor, Adam Mickiewicz University in Poznan.

ORCID: 0000-0002-9037-8060

E-mail: valkushnir1@gmail.com

The article analyzes the influence of family status on the adaptation process of migrant children in Poland within the context of forced emigration due to the Russia-Ukraine war. Considering socio-economic level, educational attainment, housing conditions, and family psychological well-being, the study explores factors that facilitate or hinder children's integration into the new environment. Particular attention is given to the role of family support, cultural capital, and emotional well-being. In cases of forced migration caused by war, the lack of knowledge of the host country's language, insufficient preparation, and adjustment to emigration significantly reduce the family's level of cultural capital, leading to a decline in social status. This makes the adaptation process more complex and prolonged. People are forced to start anew in the social sphere, often unable to utilize their professional qualifications or educational diplomas. Simultaneously, a decrease in migrants' material well-being impacts the psychological climate within the family. Additionally, adults engaged in finding employment and restoring their social status often pay insufficient attention to their children, leaving them alone with difficulties in language acquisition, integration into the new school, and overcoming cultural barriers. This considerably complicates children's adaptation in the new environment.

An analysis of data collected from schools and the Psychological and Pedagogical Counseling Center in one district of Poznań revealed that children from complete, well-off families with a high level of education demonstrate better adaptation indicators. Conversely, families with incomplete or low-income levels face more serious difficulties in children's education and emotional state. Parents with higher education tend to find employment more quickly corresponding to their qualifications, which improves their socio-economic status.

The importance of psychological support and social programs to enhance adaptation levels is also highlighted. Successful integration of migrant children into Polish society largely depends on the adaptation level of their parents, particularly their proficiency in Polish, the stability of their financial income, and the formation of social networks. Parents play a key role in providing stability and comfort for their children, as they create conditions for socialization, learning, and development. The more stable the family situation, the faster and more comfortably the child adapts to the new school environment.

Keywords: *adaptation to new living conditions of migrant children; family status; forced emigration; difficulties in migrant children's education; behavioral and emotional issues in migrant children; psychological and pedagogical support; psychological and pedagogical counseling centers in Poland.*

Після початку повномасштабної російсько-української війни мільйони українських сімей змушені були залишити свої домівки та шукати безпечне середовище в країнах Європи. Цей масовий потік мігрантів створив нові виклики як для приймаючих держав, так і для самих переселенців, особливо дітей.

Адаптація дитини до нового життя за кордоном залежить від багатьох факторів, серед яких важливу роль відіграє статус родини. Соціально-економічне становище сім'ї, її психологічна стійкість, рівень освіти батьків та наявність підтримки з боку спільноти мають безпосередній вплив на те, наскільки легко або складно дитина пристосується до нових умов. Серед основних труднощів адаптації дослідниками виділяються мовний бар'єр і складнощі комунікації як у школі, так і в суспільстві, що можуть негативно впливати на інтеграцію. Діти та дорослі часто стикаються з відчуттям втрати звичного соціального кола та культурної ідентичності, що посилює емоційний стрес, спричинений переїздом і життєвими змінами. Крім того, матеріальні труднощі також можуть значно ускладнювати адаптацію до нового середовища, обмежуючи можливості для комфортного входження в нове життя [4, с. 36–40].

Сім'я виступає головним стабілізуючим фактором у процесі адаптації дитини: підтримка батьків, їхня здатність створити безпечний емоційний простір та забезпечити необхідні ресурси визначають рівень комфорту та соціальної інтеграції дитини. Дослідження цієї теми є важливим для розробки ефективних механізмів підтримки сімей, які опинилися в умовах вимушеної еміграції, та забезпечення комфортного розвитку дітей у новому культурному й соціальному середовищі.

Питання адаптації дітей у умовах еміграції є предметом досліджень багатьох науковців. Фундаментальним для нашого дослідження є підхід, запропонований П'єром Бурдьє (1986), відповідно до якого культурний капітал (освітній рівень, мовна компетентність, знання соціальних норм і правил) виступає визначальним фактором соціального успіху індивіда. У контексті еміграції родини з вищим рівнем культурного капіталу мають більше можливостей для підтримки дитини в процесі адаптації до нового соціокультурного та освітнього середовища. Зокрема, володіння мовою країни перебування, знання освітньої системи та активна взаємодія зі шкільними інституціями дозволяють батькам ефективніше допомагати дитині долати адаптаційні бар'єри [3, с. 248].

Ще одним важливим підходом є теорія соціального детермінізму, згідно з якою умови життя та соціальне становище індивіда визначають характер його поведінки, розвиток і можливості соціальної мобільності. Цей підхід бере свій початок у працях таких дослідників, як Еміль Дюркгейм, а пізніше розвивався в роботах сучасних соціологів, зокрема Мелвіна Кона та Джона Голдторпа. Згідно з цією теорією, соціально-економічний статус родини (дохід, зайнятість, житлові умови) безпосередньо впливає на рівень стресу в родині, якість життєвого середовища, можливість доступу до якісної освіти, медичних послуг і культурних ресурсів. Відповідно, адаптація дитини у школі та суспільстві тісно пов'язана з цими об'єктивними умовами [5, с. 235].

Цінним у контексті дослідження впливу родинного статусу на адаптацію дитини є також підхід, сформульований у моделі сімейного стресу. Згідно з цією теорією, розробленою Гленом Елдером та Рендом Конгером, економічний тиск, фінансова нестабільність та інші матеріальні труднощі безпосередньо впливають на стиль батьківського виховання, якість батьківсько-дитячих стосунків і загальний емоційний клімат у родині. Це, у свою чергу, формує психологічні передумови для адаптації дитини: відчуття безпеки, підтримки або, навпаки, тривоги й дезадаптації. Особливо актуальним є цей підхід у контексті емігрантських родин, які часто стикаються з втратою стабільного джерела доходів, новими витратами, житловими проблемами та загальним зниженням якості життя [6, с. 43–60].

Мета статті – проаналізувати роль та значення статусу родини у процесі адаптації дитини до умов життя та навчання в еміграції на прикладі Польщі.

У педагогічній науці *статус родини* трактується як сукупність характеристик, які визначають освітні можливості сім'ї, її виховний ресурс, культуру спілкування, ставлення до навчання, а також здатність підтримувати дитину в її особистісному та соціальному розвитку (Лисенкова С., Пехота О., Савченко О.). Це поняття охоплює соціально-економічні, культурні, освітні та психологічні аспекти, які впливають на формування особистості дитини та її адаптацію до нових умов життя, особливо в контексті вимушеної еміграції [2, с. 58–60].

Згідно з підручником «Педагогіка сімейного виховання» за редакцією Л. М. Маценко, статус родини включає такі складові: освітній рівень батьків: визначає їхню здатність підтримувати навчальний процес дитини, формувати позитивне ставлення до освіти та сприяти розвитку навчальної мотивації; культурний капітал: охоплює обізнаність батьків у культурних нормах, традиціях та мовній компетентності, що сприяє інтеграції дитини в нове соціокультурне середовище; педагогічна культура батьків: включає знання про вікові особливості розвитку дітей, уміння організувати виховний процес та співпрацювати з освітніми закладами; психоемоційний клімат у родині: визначає емоційну підтримку, яку дитина отримує в сім'ї, що є критично важливим у період адаптації до нових умов життя [1, с. 45–60].

У контексті еміграції, особливо вимушеної, ці складові набувають особливого значення. Родини з високим рівнем освітнього та культурного капіталу, а також з розвиненою педагогічною культурою, здатні ефективніше підтримувати дітей у процесі адаптації до нових освітніх систем та соціокультурних умов. Позитивний психоемоційний клімат у родині сприяє зниженню рівня стресу у дітей та полегшує їхню інтеграцію в нове середовище.

Таким чином, у педагогіці статус родини розглядається як ключовий фактор, що

визначає успішність виховання та соціалізації дитини, особливо в умовах змін, пов'язаних з еміграцією. Підвищення педагогічної культури батьків та створення сприятливого емоційного клімату в сім'ї є важливими напрямками підтримки дітей у процесі адаптації до нових життєвих обставин.

Еміграція є потужним фактором, який значно впливає на розвиток дитини, охоплюючи широкий спектр соціальних, психологічних та освітніх аспектів. Вимушений переїзд до нової країни змушує дитину адаптуватися до незнайомого середовища, залишаючи позаду все, що було для неї звичним: рідний дім, школу, друзів, культуру та навіть мову. Цей процес супроводжується значним стресом, оскільки дитина опиняється в ситуації, де кожен день наповнений новими викликами і невизначеністю. Втрата знайомого простору викликає емоційне напруження, що може спричинити почуття тривоги, страху перед майбутнім і, в окремих випадках, депресії. Невизначеність щодо нових умов життя та соціальної адаптації тільки посилює ці переживання.

Крім того, важливим чинником є втрата звичного соціального оточення. Родина, друзі, школа – всі ці елементи становлять соціальну підтримку, яка забезпечує емоційну стабільність і підтримує психологічне здоров'я дитини. У разі еміграції дитина позбавляється цієї підтримки, що може призвести до почуття самотності та ізоляції. Ці фактори значно ускладнюють процес інтеграції в нове соціокультурне середовище.

Однак роль родини в цьому процесі є критично важливою. Батьки та близькі родичі виступають головними підтримуючими фігурами для дитини, забезпечуючи емоційну стабільність, а також допомагаючи їй орієнтуватися у нових умовах. Підтримка з боку родини допомагає дитині зберігати зв'язок зі старими традиціями та культурою, водночас поступово знайомлячи її з новим середовищем. Родина створює емоційно безпечне середовище, яке дозволяє дитині відчувати підтримку і надійність, необхідні для успішної адаптації.

Проте в ситуації вимушеної міграції, спричиненої війною, через відсутність знання мови нової країни, недостатню підготовку та налаштування до еміграції рівень культурного капіталу родини суттєво знижується, а з ним – і соціальний статус. Процес адаптації ускладнюється і значно уповільнюється. Людина знову починає з початку своє соціальне становлення, часто не може скористатися своєю професійною кваліфікацією або освітніми дипломами.

Більш того, дорослі, зайняті пошуком роботи та налагодженням соціального статусу, часто недостатньо уваги приділяють дітям, залишаючи їх сам-на-сам із проблемами вивчення мови, інтеграції до нової школи та подоланням культурного бар'єру. Це значно ускладнює процес адаптації дітей у новому середовищі.

Матеріальне становище сім'ї відіграє значну роль у цьому процесі, адже фінансова стабільність дозволяє батькам забезпечити своїй дитині доступ до додаткових освітніх можливостей, таких як мовні курси, репетитори та сучасні навчальні ресурси. Діти, які мають можливість отримувати підтримку у вивченні мови, швидше інтегруються у шкільне середовище, що підвищує їхню успішність та рівень комфорту. Навпаки, сім'ї з фінансовими труднощами можуть стикатися з проблемами придбання необхідних навчальних матеріалів або покриття витрат, пов'язаних із шкільними заходами, що може ускладнювати освітню адаптацію дитини.

В умовах вимушеної еміграції рівень соціального статусу родин значно падає. Враховуючи той факт, що від початку війни більшість емігрантів до Польщі – це жінки і діти, часто сама жінка залишалася наодинці з труднощами житлового, фінансового характеру та пошуком праці. Скориставшись соціальною допомогою приймаючої країни, значна частина емігрантів із дітьми проживала в хостелах, де в кімнаті перебувало по 4–5 осіб. Звісно, соціально-економічний рівень цих людей був дуже низьким, а ті, хто не міг знайти вихід із ситуації, перебували у злиденному фінансовому становищі. Відповідно, адаптація дітей цих родин зазнавала значних труднощів, проходила в умовах стресу та психологічного тиску.

Окрім матеріального аспекту, важливим чинником є освітній рівень батьків. Якщо батьки володіють польською мовою та розуміють систему освіти, вони можуть ефективно допомагати своїй дитині, пояснювати навчальний матеріал та підтримувати комунікацію з вчителями. Це значно полегшує адаптацію дитини, оскільки вона відчуває підтримку у подоланні академічних труднощів. Батьки, які не володіють мовою або не знайомі з особливостями освітнього процесу, можуть мати труднощі у взаємодії з педагогами, що ускладнює адаптацію школяра. В умовах вимушеної еміграції більшість переселенців не готувалися до переїзду та не вчили польську мову. Проте після трьох років перебування в країні часто можна спостерігати, як діти краще володіють мовою, ніж дорослі.

Дослідження впливу статусу родини на адаптацію дитини-емігранта в Польщі було проведено із застосуванням комплексного підходу, що включав спостереження за мігрантами в школах міста Познань та аналіз документації, зібраної в емігрантських родин, які зверталися до Психолого-педагогічної Порадні однієї з дільниць міста протягом трьох років.

Психолого-педагогічні Порадні відіграють важливу роль у підтримці сімей та дітей, особливо тих, хто опинився в нових умовах через еміграцію. Це спеціалізовані заклади, які надають комплексну допомогу, спрямовану на покращення емоційного, освітнього та соціального розвитку дитини. Родини звертаються до Порадні у випадках, коли дитина має потребу у додатковій підтримці, втому що вона стикається з труднощами у адаптації, мовним бар'єром або проблемами у навчанні. Основна функція Порадні – це надання безпосередньої допомоги, яка включає проведення індивідуальних та групових терапій для дітей і їхніх родин, а також організацію консультацій для батьків. Психологи, педагоги-терапевти та логопеди допомагають виявити та розпізнати індивідуальні потреби дитини, розробляють рекомендації щодо особистісного розвитку, навчання та соціалізації. Важливою складовою роботи є підтримка батьків у розумінні особливостей розвитку їхніх дітей, ознайомлення з можливостями психологічної та педагогічної допомоги, а також у вирішенні труднощів, що виникають у процесі адаптації.

У рамках дослідження особливу увагу було приділено розгляду таких факторів, як статус родини (повна або неповна), матеріальне становище, рівень освіти батьків, житлові умови, зайнятість у сфері праці та час, проведений з дитиною. Аналіз цих аспектів дозволяє краще зрозуміти, яким чином соціально-економічний статус родини впливає на процес адаптації дитини-емігранта і які саме види підтримки є найбільш ефективними для різних груп сімей.

Упродовж трьох років до Психологічно-педагогічної Порадні однієї із дільниць

міста Познань зверталися по допомогу значна частина мігрантів. Майже 98% рекомендацій звернутися до Порадні батьки отримали від вчителів школи. Зафіксовані лише поодинокі випадки самостійного звернення за допомогою та порадою щодо проблем дитини. Найбільша кількість звернень стосувалася проблем дитини у навчанні, труднощі з адаптацією, стосунками з ровесниками, погіршення поведінки та емоційного стану дитини. Найчастішою причиною труднощів у навчанні у дітей-мігрантів виступає утруднення засвоєння польської мови через індивідуальні особливості дитини чи зниженням рівня розвитку когнітивних функцій. Зазвичай така проблема вирішується при систематичній роботі та допомозі дорослих, зокрема – допомозі дитині у виконанні домашніх завдань, спільному читанні, роботі над пізнавальним розвитком тощо. Здебільшого проблеми у навчанні спричиняють труднощі з поведінкою та емоційним станом дитини. В залежності від особистісних характеристик, вони можуть проявлятися у формі агресії, бунту або, навпаки – уникання та боязкості. У таких випадках знижується мотивація і бажання навчатись та спілкуватися з ровесниками, що погіршує адаптацію до нових умов і інтеграцію у соціум.

З посеред тих, хто звертався до Порадні, близько 70% були представниками неповних сімей, переважно жінки. Це свідчить про те, що матері-одиначки, які виховують дітей у нових соціальних умовах, стикаються з найбільшими труднощами адаптації. Аналіз житлових умов показав, що близько 20% сімей з дітьми, які мали труднощі з емоційним станом та навчанням, проживали в хостелах, де в одній кімнаті мешкало по 4–5 осіб. Така ситуація створювала додаткові психологічні та соціальні виклики для дітей, які не мали особистого простору і стабільного середовища для навчання та розвитку. Матеріальний стан родин також мав вагомий вплив на рівень адаптації дітей. Близько 30% мігрантських сімей, де діти стикалися з труднощами, мали фінансові проблеми та не могли забезпечити стабільне працевлаштування.

Щодо освітнього рівня батьків, майже 85% респондентів мали середню освіту, а значно менша частка – вищу освіту. Цей фактор впливав на можливості працевлаштування та рівень доходу родини, що, у свою чергу, позначалося на умовах проживання та соціальній стабільності дітей.

У результаті дослідження було виявлено, що соціально-економічний статус родини є важливим чинником у процесі адаптації дитини в нових умовах. Нестача фінансової стабільності, обмежені житлові умови та низький рівень освіти батьків значно ускладнюють інтеграцію дітей-мігрантів у нове середовище, підкреслюючи необхідність додаткової підтримки з боку освітніх, соціальних та психологічних служб.

Емоційний стан дітей-мігрантів є критично важливим чинником їхньої інтеграції в нове середовище. Дослідження показали, що близько 75% дітей переживають сильну тугу за своїми близькими, які залишилися в Україні. Це стосується бабусь, родичів, а для деяких дітей – батька, який перебуває на війні або з інших причин не може виїхати й приєднатися до родини. Така розлука створює значний психологічний тиск, що впливає на емоційне благополуччя та здатність дітей адаптуватися. Відчуття самотності, нестача підтримки з боку близьких та невизначеність майбутнього призводять до тривожності, стресу та труднощів у навчанні. Особливо це помітно серед дітей, які змушені звикати до нової освітньої системи та соціальних норм без стабільної опори з боку родини.

Звернення до Психологічно-педагогічної Порадні свідчать про те, що багато дітей потребують додаткової психологічної підтримки для подолання емоційних труднощів. Спеціалісти, зокрема психологи та педагоги-терапевти, працюють над створенням безпечного середовища, де діти можуть відкрито говорити про свої почуття, отримати емоційну підтримку та знайти способи адаптації. Крім того, групові заняття та індивідуальні консультації допомагають дітям навчитися справлятися з тривожністю, будувати нові соціальні зв'язки та знаходити позитивні аспекти життя в новій країні.

Аналіз отриманих даних показав, що діти з повних родин, де батьки мають стабільний дохід і високий рівень освіти, зазвичай легше адаптуються до нового середовища, тоді як діти з неповних сімей та сімей з низьким матеріальним достатком стикаються з більшими труднощами. Крім того, важливим фактором виявився рівень залученості батьків у життя дитини та їхня підтримка в освітньому процесі. Спостереження у школах підтвердили, що діти, які отримують достатньо уваги і мають сприятливі умови вдома, демонструють вищі адаптаційні здібності. Водночас звернення до Психологічно-педагогічної Порадні показали, що родини з труднощами потребують додаткової допомоги, зокрема психологічної підтримки та спеціалізованих занять для розвитку мовних і соціальних навичок дітей. У результаті дослідження було підтверджено значний вплив сімейного статусу на адаптацію дітей, що підкреслює важливість соціальних програм і підтримки емігрантських родин у процесі інтеграції.

Подальше дослідження необхідно для виявлення відмінностей у особливостях родинного виховання дітей в Україні та Польщі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання : підручник. 3-тє вид., доп., перероб. Київ : ЦП «Компринт», 2019. 376 с.
2. Пехота О. Виховний потенціал сім'ї в умовах сучасного освітнього середовища. *Вісник педагогічних наук*. 2020. № 4. С. 56–62.
3. Bourdieu P. The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* / J. Richardson (Ed.). New York : Greenwood, 1986. P. 241–258.
4. Kushnir V. Doświadczenie w zakresie wsparcia psychologiczno-pedagogicznego dzieci przymusowych emigrantów w Polsce podczas agresji wojskowej Rosji na Ukrainę. *Socjalizacja edukacja transgraniczność: Interdyscyplinarne Czasopismo Naukowe*. 2023. № 5. P. 35–51.
5. Goldthorpe J. H. *On Sociology: Numbers, Narratives, and the Integration of Research and Theory*. Oxford : Oxford University Press, 2000. 337 p.
6. Conger R. D., Elder G. H. Jr. *Families in Troubled Times: Adapting to Change in Rural America*. Hawthorne, NY : Aldine de Gruyter, 1994. 326 p.

REFERENCES

1. Matsenko, L. M. (2019). *Pedahohika simeinoho vykhovannia: Pidruchnyk (3-te vyd., dop., pererob.)*. TsP "Komprint" [in Ukrainian].
2. Piekhota, O. (2020). *Vykhovnyi potentsial sim'i v umovakh suchasnoho osvitnoho seredovyscha. Visnyk pedahohichnykh nauk*, 4, 56–62 [in Ukrainian].
3. Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. *Handbook of theory and research for the sociology of education* J. Richardson (Ed.). 241–258. Greenwood.
4. Kushnir, V. (2023). Doświadczenie w zakresie wsparcia psychologiczno-pedagogicznego dzieci przymusowych emigrantów w Polsce podczas agresji wojskowej Rosji na Ukrainę. *Socjalizacja, edukacja, transgraniczność. Interdyscyplinarne Czasopismo Naukowe*, 5, 35–51 [in Polish].
5. Goldthorpe, J. H. (2000). *On sociology: Numbers, narratives, and the integration of research and theory*. Oxford University Press.
6. Conger, R. D., Elder, G. H. Jr. (1994). *Families in troubled times: Adapting to change in rural America*. Aldine de Gruyter.